

NEGYVENAMOS TERITORIJOS LIETUVOS GYVENVIEČIŲ SISTEMOJE

Edis KRIAUČIŪNAS

LSTC Visuomenės geografijos ir demografijos institutas

A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius

El. paštas: edis.geo@gmail.com

Simona ŠČERBINSKAITĖ

LSTC Visuomenės geografijos ir demografijos institutas

A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius

El. paštas: simonascerbinskaite@gmail.com

Santrauka. Straipsnyje pristatomas Lietuvos negyvenamų teritorijų erdvinės sklaidos, kaip vieno iš žmogaus veiklos teritorinę organizaciją atspindinčių rodiklių, tyrimas. Negyvenamos teritorijos apibrėžtos pagal administracinę Lietuvos teritorijos suskirstymą gyvenamosiomis vietovėmis (Lietuvos Respublikos..., 1994). Negyvenamosios teritorijos suskirstytos į gyvenamosios vietovės statuso neturinčias teritorijas ir į gyvenamąsias vietoves, nebeturinčias gyventojų. Tyrimui naudoti paskutiniai, 2011 m., visuotinio gyventojų surašymo duomenys bei georeferencinių erdviųjų duomenų rinkinys. Nustatyta, kad negyvenamos teritorijos Lietuvoje 2011 m. iš viso užėmė apie 17,6 tūkst. km² plotą, kas sudarė apie 27,1 proc. viso šalies ploto. Didžiausius plotus užėmė gyvenamosios vietovės statuso neturinčios teritorijos – 13 tūkstančių kvadratinį kilometrų arba apie 20 proc. šalies ploto. Gyvenamųjų vietovių be gyventojų 2011 m. buvo 4201, jos užėmė 4,6 tūkst. km² arba apie 7,1 proc. šalies ploto. Straipsnyje analizuojama negyvenamų teritorijų sklaida savivaldybių ir seniūnijų teritorijose bei aptariami nustatyti dėsningumai. Taip pat aptariami atskirose savivaldybėse pastaraisiais metais įvykę gyvenamųjų vietovių ribų pokyčiai, aprašomi gyvenamųjų vietovių išskyrimo ypatumai.

Raktažodžiai: kaimo vietovės; negyvenamos teritorijos; gyvenamos gyvenvietės; depopuliacija.

Įvadas

Gyventojų teritorinis pasiskirstymas atskirose valstybėse yra labai netolygus. Analizuojant kiekvienos šalies teritorinę struktūrą, rasime negyvenamų teritorijų. Jų buvimo bei atsiradimo priežastys įvairios – nuo gamtinių iki antropogeninių veiksnių. Daugelyje šalių didžiąją negyvenamų teritorijų dalį užima gyvenimui nepalankios teritorijos, tačiau daugėja ir nebegyvenamų gyvenviečių. Dažniausiai nebegyvenamomis tampa kaimiškos gyvenvietės: 1961–2011 m. laikotarpiu Europos Sąjungos šalyse kaimiškos teritorijos neteko 14,4 proc. savo turėtos populiacijos (Europos Komisija, 2019). Daug tuštėjančių ar jau nebegyvenamų kaimiškų teritorijų yra Bulgarijoje, Ispanijoje, Italijoje ir kitose šalyse, kur negyvenamų gyvenviečių skaičius svyruoja nuo 0,5 iki 6 tūkstančių (Bakalov, 2013; Marchetti, 2015; Trabattoni, Arkell, Willis, 2016). Palikti kaimiškas teritorijas gyventojus skatina įvairios priežastys – pasikeitusios ekonominės sąlygos ir jų nulemta darbo vietų stoka, nykstančios viešosios paslaugos, sudėtingas susisiekimasis ir kt.

Lietuvoje po Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. suintensyvėjo teritorinės poliarizacijos (Burneika ir kt., 2017) ir atokių vietovių depopuliacijos tendencijos: mažėja gyventojų tankumas, auga negyvenamų kaimo gyvenviečių skaičius.

Specialių tyrimų, kur būtų analizuojamos negyvenamos teritorijos Lietuvoje, nėra atlikta – dažniausiai analizuotos žemėnaudos ir jų kaita (Ribokas, Milius, 2008; Čiplienė, 2015; Veteikis, Piškinaitė, 2019). Gyvenvietės be gyvenviečių buvo analizuotos (jų skaičius ir pasiskirstymas savivaldybių teritorijose) vykdant Lietuvos kaimo gyvenviečių sistemos tyrimus (Daugirdas ir kt., 2013; Kriaučiūnas, Daugirdas, 2013; Kriaučiūnas, Ubarevičienė, Pociūtė-Sereikienė, 2014; Kavaliūtė, 2019).

Tyrimo tikslas – nustatyti negyvenamų teritorijų sklaidą Lietuvoje. Šiam tikslui pasiekti buvo išskirtos dviejų tipų negyvenamos teritorijos:

- 1) gyvenamosios vietovės statuso neturinčios teritorijos;
- 2) gyvenamosios vietovės, kur pagal 2011 m. surašymo duomenis nebuvo gyventojų.

1. Tyrimo duomenys ir metodika

Negyvenamos teritorijos šiame straipsnyje apibrėžiamos remiantis Lietuvos Respublikos teritorijos suskirstymu gyvenamosiomis vietovėmis. Tyrimui naudoti 2001 m. duomenys.

LR gyvenamųjų vietovių tinklą teisiškai apibrėžia LR Teritorijos administracinių vienetų ir ribų įstatymas (Lietuvos Respublikos..., 1994). Pagal šio įstatymo nuostatas gyvenamųjų vietovių teritorijos nustatomos ir jų ribos keičiamos LR Vyriausybės nutarimais (Dėl Akmenės rajono..., 2016; Dėl Varėnos rajono..., 2017; ir kt.).

Pagal LR Teritorijos administracinių vienetų ir ribų įstatymą, gyvenamomis yra laikomos tos šalies teritorijos, kurioms toks statusas yra suteiktas: „Lietuvos Respublikos gyvenamosios vietovės skirstomos į miesto ir kaimo gyvenamąsias vietoves. Miesto gyvenamosioms vietovėms priskiriami miestai, kaimo gyvenamosioms vietovėms priskiriami miesteliai, kaimai ir viensėdžiai“ (Lietuvos Respublikos..., 1994). Šalies gyvenviečių sistemą tyrimo apibrėžtais 2011 m. sudarė 103 miestai ir 20940 kaimo gyvenamųjų vietovių (249 miesteliai, 19003 kaimai ir 1688 viensėdžiai). Iš jų, pagal 2011 m. visuotinio gyventojų surašymo duomenis, 4201 kaimo gyvenamosios vietovės (3325 kaimai ir 876 viensėdžiai) buvo be gyventojų (Gyventojai gyvenamosiose vietovėse, 2013).

Plotai, nepatekę į gyvenamąsias vietoves, šiame straipsnyje analizuojami kaip gyvenamosios vietovės statuso neturinčios teritorijos (pirmasis negyvenamų teritorijų tipas). Jų plotas apskaičiuotas iš bendro administracinio vieneto ploto (savivaldybės / seniūnijos) atimant bendrą gyvenamųjų vietovių statusą turinčių teritorijų plotą.

Antrojo tipo negyvenamų teritorijų (gyvenamosios vietovės, kur 2011 m. nebuvo gyventojų) plotams apskaičiuoti iš pradžių sudaryta negyvenamų gyvenamųjų vietovių duomenų bazė, tuomet atskiriems administraciniams vienetams paskaičiuota atitinkama jų užimamo ploto dalis. Skaičiavimų rezultatai atvaizduoti parengtose kartoschemose ir lentelėse.

Skaičiavimai atlikti ArcGIS programine įranga, naudojant 2011 m. visuotinio gyventojų surašymo bei georeferencinių erdvinį duomenų rinkinio duomenis. Negyvenamų teritorijų

užimamo ploto dalys apskaičiuotos naudojant gyvenviečių, seniūnijų bei savivaldybių plotinius sluoksnius bei jų atributinę informaciją – plotą. 65 gyvenviečių (iš 4201 negyvenamos gyvenvietės) georeferencinių erdviųjų duomenų rinkinio gyvenviečių sluoksnyje nepavyko identifikuoti, todėl skaičiavimai atlikti 4136 kaimo gyvenviečių pagrindu. Tyrimo paklaida sudaro apie 1,5 procento nuo šiame tyrime skaičiuotų negyvenamų gyvenviečių (tiek skaičiaus, tiek ploto) arba 0,4 procento nuo bendro šiame tyrime skaičiuoto negyvenamų teritorijų ploto. Ši, į tyrimą nepatekusių teritorijų, dalis neiškreipia tyrime nustatytų teritorinių dėsningumų.

Analizė vykdyta smulkiausiai teritoriniais vienetais – gyvenamosiomis vietovėmis, todėl tyrimui pasirinkti 2011 m. visuotinio gyventojų ir būstų surašymo duomenys (Gyventojai gyvenamosiose vietovėse, 2013), kurie yra viešai paskelbti ir prieinami.

Straipsnio autorių turimais duomenimis, 2011 m. visuotinio gyventojų ir būstų surašymo metu nebuvo surašyti visi gyventojai ir dalis mažiausių kaimų, kurie fiksuoti kaip negyvenami, realiai buvo gyvenami. Tačiau šią problemą išryškinti reikėtų atskiro tyrimo, o pristatant tyrime naudoti oficialūs Statistikos departamento skelbiami duomenys (Oficialiosios statistikos..., 2019; Gyventojai gyvenamosiose vietovėse, 2013).

Taip pat reikia pažymėti, kad nuo 2011 iki 2019 m. Lietuvos teritorijos apgyvenime ir gyvenviečių sistemoje įvyko pokyčių. Daugumoje periferinių teritorijų gyventojų skaičius mažėjo (Oficialiosios statistikos..., 2019), tad tikėtina, kad augo negyvenamų gyvenviečių skaičius ir jų užimami plotai. Kita vertus, dalyje savivaldybių (Dėl Akmenės rajono..., 2016; Dėl Molėtų rajono..., 2017; Dėl Varėnos rajono..., 2017; ir kt.) buvo įvykdyta gyvenviečių sistemos pertvarka: dalis gyvenamųjų vietovių panaikinta, dalis – atkurta; perbraižytos kaimo gyvenamųjų vietovių ribos. Nors gyventojų skaičius mažėjo, šios pertvarkos formaliai galėjo mažinti ir negyvenamų gyvenamųjų vietovių skaičių ir užimamus plotus.

Terminai „gyvenamoji vietovė“, „gyvenamoji teritorija“ ir „gyvenvietė“ šiame straipsnyje vartojami kaip sinonimai.

2. Negyvenamų teritorijų formavimosi ir išskyrimo ypatybės

Teritorijos apgyvenimas formuojasi žmogaus sąveikoje su aplinka ir priklauso nuo daugelio veiksnių. Kalbant konkrečiai apie Lietuvos kaimiškų vietovių apgyvenimo ypatumus ir negyvenamų teritorijų formavimąsi, svarbiausi veiksniai buvo teritorijos tinkamumas atitinkamai veiklai (kartu ir gyvenimui) ir padėtis miestų sistemos atžvilgiu (šis veiksnys Lietuvoje ypač išryškėjo XXI amžiuje). Istorijos eigoje Lietuvoje ryškėjo keli gyvenviečių funkciniai tipai: žemės ūkiu besiverčiančių gyventojų gyvenvietės (geografinės sąlygos lėmė, kad mūsų šalyje kaimiškos teritorijos labiausiai susietos su žemės ūkiu), miškų ūkiu besiverčiančių gyventojų gyvenvietės, žvejų gyvenvietės ir miesteliai bei miestai, kurių gyventojai užsiimdavo prekyba ir amatais. Ilgainiui susiklostė Lietuvos teritorijos apgyvenimo ir gamtonaudos regioninė sąranga. Šiaurės Rytų Lietuva pasižymi smulkiais ir mažais kaimais bei didesniu jų tankiu, Vakarų Lietuva – stambiomis kaimo gyvenvietėmis ir mažesniu kaimo gyvenviečių tankiu (Kriaučiūnas ir kt., 2014). Šis dėsningumas aktualus analizuojant ir negyvenamų teritorijų sklaidą.

Lietuvos teritorijoje gyventojų skaičius visą žinomą istorinį laikotarpį augo ir sumažėdavo tik įvairių nelaimių (karų, epidemijų ir kt.) aplinkybėmis (Vaitekūnas, 2006). Lietuvos

gyventojų tankumas niekada nebuvo toks aukštas, kad apgyvendintos teritorijos užimtų visą plotą, tad dalis teritorijų visada buvo negyvenamos.

Istoriškai didžiausias Lietuvos gyventojų skaičius buvo 1992 m. – 3,75 mln., o nuo tada bendras šalies gyventojų skaičius mažėja. Iki antrojo pasaulinio karo Lietuva buvo „kaimiška“ valstybė. Tad skirtingai nei bendras gyventojų skaičius, kaimo gyventojų skaičius maksimumą buvo pasiekęs 1913 m. – 2,46 mln. gyventojų; kaime anuomet gyveno 87 proc. gyventojų, o kaimo gyventojų tankumas buvo 38,1 gyv./km². 1941 m. Lietuvos kaimiškose teritorijose dar gyveno 2,27 mln. gyventojų (Rupas, Vaitekūnas, 1980).

Antrojo pasaulinio karo metu ir per pokario represijas Lietuva neteko apie 1,1 mln. gyventojų (Vaitekūnas, 2006). Jei karo metu daugiau buvo prarasta miesto gyventojų, tai pokario trėmimai labiau palietė kaimo gyventojus, o miestų gyventojų skaičius dėl migrantų iš kitų SSRS vietovių bei Lietuvos kaimų ėmė augti. Sovietmečiu augant bendram gyventojų skaičiui, kaimo gyventojų skaičius mažėjo. Beveik visą XX a. (iki dešimtojo dešimtmečio) natūralus kaimo gyventojų prieaugis buvo teigiamas, tad visą gyventojų skaičiaus mažėjimą lėmė emigracija į Lietuvos miestus. Mažėjant kaimo gyventojų jau sovietmečiu išryškėjo regioniniai raidos skirtumai ir teritorinės poliarizacijos tendencijos (Vaitekūnas, 1989).

1990 m. Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę ir toliau tęsėsi kaimo gyventojų mažėjimo tendencija, tik skirtingai nei sovietmečiu (kai bendras gyventojų skaičius augo) – jau bendrame depopuliacijos kontekste.

Taigi mažėjant kaimo gyventojų, daugėjo negyvenamų plotų ir gyvenviečių be gyventojų (Kriaučiūnas, Ubarevičienė, Pociūtė-Sereikienė, 2014). Ši tendencija kartu su istoriškai susiklosčiusio administracinio suskirstymo ypatybėmis ir suformavo šio straipsnio tyrimo objektą – Lietuvos negyvenamas teritorijas.

Gyvenamųjų vietovių administracinio-teritorinio išskyrimo ypatybės. Administracinių kaimo gyvenamųjų vietovių ribų klausimas Lietuvoje turi ilgą istoriją, tačiau istorinė analizė nėra šio straipsnio tikslas, tik paminėsime, kad pirmą kartą valstybės mastu žemės valdos pagal jų priklausomybę buvo atskirtos XVI a. vykdytos Valakų reformos metu (Aleknavičius ir kt., 1999). Šiam tyrimui aktualu dabartinės gyvenamųjų vietovių ribos, kurias atsekti galima nuo XX a. pradžios ir sieti su 1918 m. atkurta Lietuvos valstybe, kuomet iškilo ir gyvenamųjų vietų sąvado klausimas. 1923 m. atliktas gyventojų surašymas, kurio metu buvo sudarytas gyvenamųjų vietovių sąrašas; jis buvo sudaromas pagal tai, „kaip ten ją vietos žmonės vadiną“ (Lietuvos apgyventos vietos..., 1925). Surašymo metu atskiromis gyvenamosiomis vietovėmis buvo laikomi visi miestai, miesteliai, bažnytkaimiai, kaimai, dvarai, palivarkai, vienkiamiai ir kt. Jei kelios greta esančios gyvenamosios vietos turėjo bendrą vardą, jos buvo laikomos viena apgyventa vieta (pavyzdžiui, vienkiamiais išsiskirstęs kaimas), o jei tos vietos turėjo skirtingus pavadinimus, tai buvo išskirtos kaip atskiros gyvenamosios vietos (Lietuvos apgyventos vietos..., 1925).

Kitas labai svarbus veiksnys buvo žemėtvarka – vykdyta žemės reforma, kurios metu buvo formuojami vienkiaminiai kaimai, išskiriami sklypai, o jų ribos ir sudarė gyvenamąją vietovę – kaimą. Pagal šią reformą suformuotą žemėvaldą nuo 1991 m. buvo vykdoma atkurtosios Lietuvos valstybės žemės reforma (Lietuvos Respublikos..., 1991).

Sovietmečių visa žemė (taip pat ir miškai) buvo nacionalizuota, tačiau tarpukario kaimų ribos buvo „perkeltos“ į sovietinę žemėtvarką ir išliko sovietinių ūkių planuose. Ne žemės ūkio naudmenos – miškai, durpynai ir kt. – buvo atskirtos nuo gyvenamų teritorijų (reikia pažymėti, kad daugeliu atvejų šios naudmenos dabar ir sudaro didžiąją dalį negyvenamų teritorijų).

Visą sovietmetį, planuojant pramonės ir žemės ūkio vystymą, gyvenviečių ribos buvo keičiamos. Augant ir teritoriškai plečiantis miestams ir statant pramonės ar energetikos įmones, aplinkiniai kaimai buvo naikinami. Mažųjų kaimo gyvenviečių ir vienkiemių naikinimą sąlygojo agresyvi kolektyvizacija. Iš viso sovietmečiu „nebeliko“ apie 3,6 tūkst. kaimo gyvenviečių (Lietuvos TSR..., 1974; 1982; Kaimo gyvenamosios..., 1993) ir „atsirado“ per 2 tūkst. gyvenviečių be gyventojų (Kavoliūtė, 2019). Vienos jų buvo prijungtos prie kitų gyvenviečių, kitų teritorijos, išskėlus gyventojus, tiesiog liko negyvenamomis.

Lietuvai 1990 m. atkūrus Nepriklausomybę, kaimų ribos ir negyvenamų teritorijų ribos (miško ūkio naudmenų, durpynų) buvo perimtos iš sovietinių žemėtvarkos schemų, o vėliau keičiamos vykdant žemės reformą (Lietuvos Respublikos..., 1991). Jos metu žemėtvarkininkai (naudodamiesi išlikusiais žemės planais ir kitais tarpukario dokumentais, nuosavybės dokumentais ar žmonių liudijimu) sudarydavo iki sovietų okupacijos buvusių sklypų ir kaimų planus. Sudarant planus, pirmiausia buvo privaloma atkurti buvusių kaimų teritorijų ribas (Aleknavičius ir kt., 1999), tačiau tai ne visur tiksliai pavyko padaryti. Žemės reformos eigoje išryškėjo ribų nesutapimai, dėl kurių būdavo keičiamos gyvenamųjų vietovių ribos, o kai kuriais atvejais gyvenamosios vietovės buvo panaikinamos (Kavoliūtė, 2019; Dėl Akmenės rajono..., 2016; Dėl Varėnos rajono..., 2017; ir kt.).

Nors dabar Lietuvos Respublikos teritorijoje administracinę suskirstymą reglamentuoja ta pati įstatyminė bazė, skirtingose savivaldybėse matome labai skirtingą suskirstymą gyvenamosiomis vietovėmis, kuris itin išryškėjo paskutiniaisiais metais masiškai tikslinant, o kartais kardinaliai perbraižant gyvenamųjų vietovių ribas (Dėl Akmenės rajono..., 2016; Dėl Molėtų rajono..., 2017; Dėl Varėnos rajono..., 2017; ir kt.). Rengiant planus, skirtingose savivaldybėse laikomasi skirtingų metodikų. Vienas iš minėtų pavyzdžių – Varėnos rajono savivaldybė. Gyvenamosioms vietovėms nepriskirtų teritorijų dalis šioje savivaldybėje visada buvo mažesnė nei kitose miškingose savivaldybėse (pavyzdžiui – Švenčionių rajone). Mūsų analizuojamu laikotarpiu – 2011 m. – Varėnos rajone gyvenamosioms vietovėms nepriskirtos teritorijos dar sudarė 34 proc. viso ploto, tačiau 2017 m. įvykdžius reformą šioje savivaldybėje gyvenamosioms vietovėms nepriskirtų teritorijų praktiškai nebeliko, nors savivaldybės teritorija yra viena miškingiausių Lietuvoje. Šioje savivaldybėje visi valstybiniai miškai ir Čepkelių raistas buvo priskirti gyvenamosioms vietovėms. Dėl kardinalaus gyvenamųjų vietovių ribų išplėtimo Varėnos rajono Musteikos kaimas dabartiniu metu užima 161,06 km² plotą (Dėl Varėnos..., 2017). Mūsų duomenimis, tai didžiausias Lietuvos kaimas pagal plotą, didesnis už Kauno miestą, kurio plotas 2019 m. pradžioje buvo 156,9 km² (Lietuvos Respublikos..., 2019). Kiti kaimai Varėnos savivaldybėje taip pat užima didelius „nekaimiškus“ plotus: Marcinkonių kaimas – 118 km², Rudnios kaimas – 31,4 km², Katros kaimas – 22,7 km².

Panašių atvejų galime rasti ir kitose Lietuvos savivaldybėse. Štai Akmenės rajono savivaldybėje Kamanų pelkė priskirta Rūsteikių kaimui, kurio teritorija užima 46,5 km² (Dėl Akmenės..., 2016), ir kuriame pagal 2001 ir 2011 m. surašymų duomenis nebuvo gyventojų.

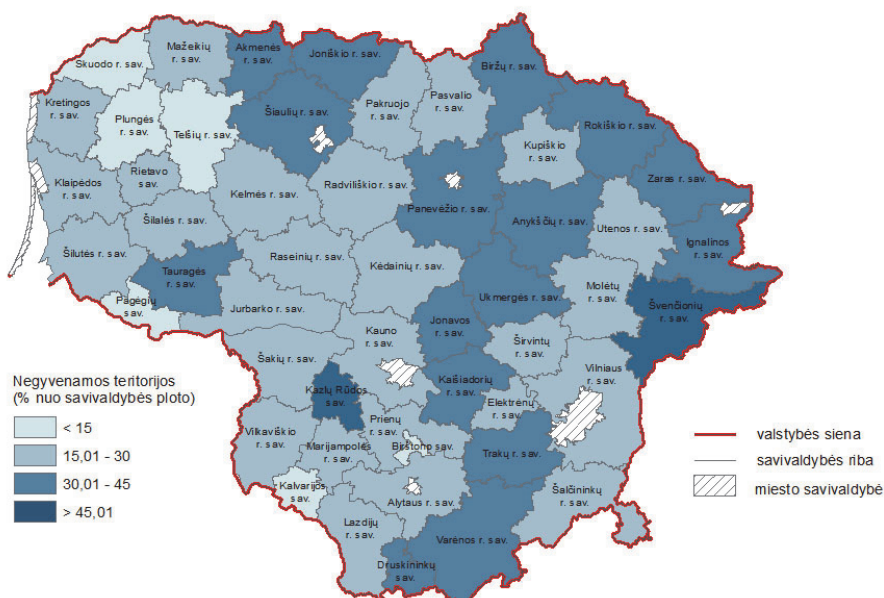
Kitose Lietuvos savivaldybėse įsigalėjusi kitokia praktika: su Varėnos r. savivaldybe besiribojančioje miškingoje Druskininkų savivaldybės teritorijoje kaimo gyvenvietėms priskirtos tik gyvenviečių teritorijos ir artimiausia jų aplinka, o valstybiniai miškai neturi gyvenamosios vietovės statuso. Švenčionių rajono savivaldybės labai miškingose Labanoro (5 pav.), Švenčionėlių, Kaltanėnų seniūnijose kaimo gyvenamosioms vietovėms taip pat priskirtos tik istorinės kaimo gyvenvietės ir artimiausia jų aplinka.

Tokia gyvenamųjų vietovių ribų išskyrimo įvairovė, be abejo, iškraipo realias istoriškai nusistovėjusias gyvenamųjų vietovių ribas. Miško ar pelkės plotus priskyrus gyvenamajai teritorijai, šie plotai savaime netampa apgyventi.

3. Negyvenamų teritorijų struktūra ir sklaida Lietuvoje.

Atliktais skaičiavimais negyvenamos teritorijos 2011 m. užėmė 27,1 proc. Lietuvos teritorijos ploto (1 pav.). Gyvenamosioms vietovėms nepriskirtų plotų šalyje buvo apie 13 tūkst. km², kas sudarė 20 proc. šalies teritorijos. Likę 7,1 proc. – negyvenamos gyvenvietės, užėmusios 4,6 tūkst. km² šalies ploto.

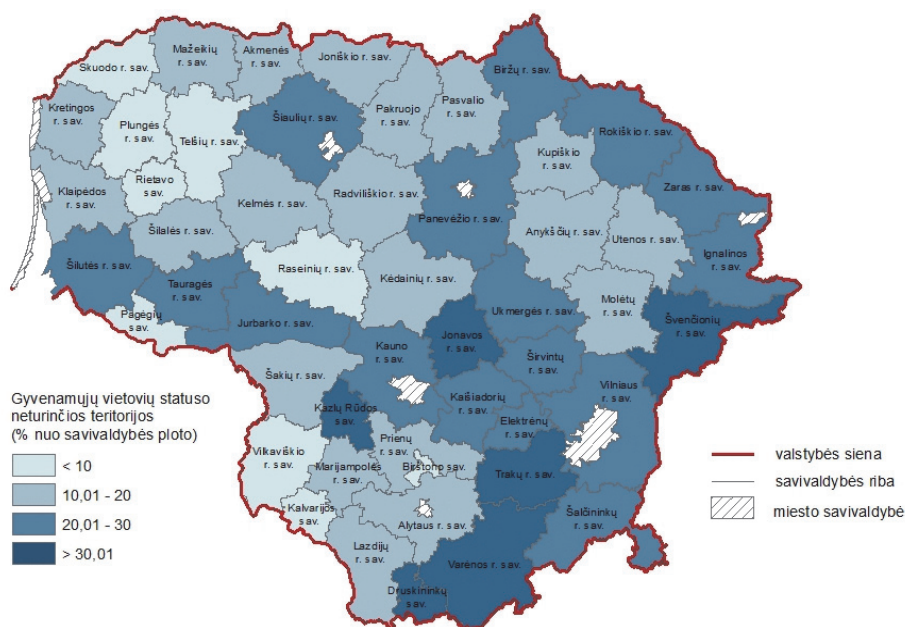
1 pav. Negyvenamos teritorijos (gyvenamosios vietovės statuso neturinčių teritorijų plotų ir gyvenamųjų vietovių be gyventojų plotų dalis nuo bendro savivaldybės ploto) Lietuvos savivaldybėse 2011 m. (duomenys: Oficialiosios statistikos portalas, 2019; georeferenciniai erdviniai duomenys)

Žemiau detaliau paanalizuosime šių teritorijų sklaidą Lietuvoje.

Gyvenamųjų vietovių statuso neturinčios teritorijos ir jų sklaida. Atliktais skaičiavimais Lietuvoje 2011 m. gyvenamosioms teritorijoms nepriskirtų plotų buvo apie 13 tūkst. km², kas sudarė apie 20 proc. šalies teritorijos (2 pav.). Daugiausia tokių plotų buvo miškingose savivaldybėse. Kazlų Rūdos savivaldybėje gyvenvietėms nepriskirtos teritorijos užėmė virš 55 proc. visos savivaldybės ploto, Švenčionių rajono savivaldybėje – 47 proc. savivaldybės ploto, Trakų rajono savivaldybėje atitinkamai – 34,6 proc., Jonavos – 33,5 proc., Druskininkų – 31,6 proc. Įdomu, kad pakankamai didelius plotus gyvenvietėms nepriskirtos teritorijos užėmė ir priemiestinėse didžiųjų miestų savivaldybėse: Kauno, Šiaulių, Panevėžio rajonų savivaldybėse tokios teritorijos užėmė daugiau kaip 25 proc. viso ploto, Vilniaus rajono – apie 22 proc. Mažiausia dalis gyvenamosioms vietovėms nepriskirtų teritorijų buvo Plungės rajono (3,4 proc.), Kalvarijos (4,6 proc.), Telšių rajono (5,6 proc.), Skuodo rajono (5,8 proc.), Pagėgių (7,6 proc.), Raseinių rajono (7,8 proc.) savivaldybėse.

2 pav. Gyvenamosioms vietovėms nepriskirtų plotų sklaida Lietuvos savivaldybėse 2011 m. (duomenys: Oficialiosios statistikos portalas, 2019; georeferenciniai erdviniai duomenys)

Atkreiptinas dėmesys, kad dalis miškų, pelkių ar vandens telkinių plotų yra priskirti gyvenamosioms vietovėms. Pagal Lietuvos Respublikos žemės naudmenų apskaitą 2011 m. miškai (miško žemė) šalyje užėmė 32,6 proc., vandens telkiniai – 4,02 proc., pelkės – 1,8 proc. Respublikos žemės fondo; iš viso šios naudmenos užėmė per 25 tūkst. kvadratinį kilometrų plotą, kas sudarė 38,4 proc. Lietuvos teritorijos (Lietuvos Respublikos..., 2011). Palyginus

šià dalį su tyrimo autorių skaičiavimais, matome, kad miškai, vandenys ir pelkės Lietuvoje užima beveik dvigubai daugiau ploto nei gyvenamosioms vietovėms nepriskirti plotai (13 tūkst. km²). Tad apie pusę šių naudmenų buvo priskirti gyvenamosioms vietovėms.

Reikia atkreipti dėmesį, kad kai kuriose savivaldybėse nemažà dalį gyvenamosioms teritorijoms nepriskirtų teritorijų sudarė vandens telkinių plotai. Štai Zarasų, Molėtų, Lazdijų rajonų savivaldybėse apie pusę gyvenamosioms teritorijoms nepriskirtų plotų sudarė vandens telkinių plotai. Šilutės r. ir Klaipėdos r. savivaldybių teritorijoms priskirti Kuršių marių plotai, kurie šiose savivaldybėse atitinkamai sudarė apie 80 proc. ir 59 proc. gyvenamosioms teritorijoms nepriskirtų plotų. Atmetus Kuršių marių plotus šių savivaldybių gyvenamosios vietovės statuso neturinčių teritorijų dalis būtų viena mažiausių Lietuvoje (5–6 proc.), panaši į kitų Vakarų Lietuvos savivaldybių (2 pav.).

Gyvenamosios vietovės statuso neturinčios teritorijos (GVSN) sudarė didžiąją dalį viso Lietuvos negyvenamų teritorijų fondo. Tik Raseinių, Telšių rajonų ir Kalvarijos savivaldybėse gyvenamosios vietovės be gyventojų užėmė kiek didesnę ploto dalį nei GVSN. Tačiau reikia pažymėti, kad šios savivaldybės Lietuvos mastu neišsiskyrė didele negyvenamų teritorijų dalimi. Dalyje savivaldybių – Kėdainių, Kelmės, Utenos, Vilkaviškio rajonų – gyvenamosios vietovės be gyventojų ir GVSN užėmė maždaug panašią negyvenamų teritorijų dalį. Visose kitose savivaldybėse didžiąją dalį negyvenamų plotų sudarė gyvenamosioms teritorijoms nepriskirti plotai.

Gyvenamųjų vietovių be gyventojų sklaida. Pradedant sovietmečiu vykdyta kolektyvizacija ir iki šių dienų Lietuvoje auga kaimo gyvenviečių, nebeturinčių gyventojų, skaičius (Kavoliūtė, 2019). Vien 1989–2011 m. gyvenviečių be gyventojų skaičius Lietuvoje išaugo pusantro karto, o 2001–2011 m. tokių gyvenviečių skaičius padidėjo 1480 gyvenvietėmis, kuriose 2001 m. dar gyveno 4098 gyventojai. Bendrai Lietuvoje nebegyvenamų gyvenviečių skaičius 2001–2011 m. išaugo 35 proc.; 2011 m. duomenimis Lietuvoje buvo 4201 kaimo gyvenamoji vietovė, kur nebuvo gyventojų (Kriaučiūnas, Ubarevičienė, Pociūtė-Sereikienė, 2014; Kaimo gyvenamosios..., 1993; Gyventojai gyvenamosiose vietovėse, 2013).

Šiaurės Rytų Lietuvoje depopuliacija trunka jau mažiausiai 60 metų, tad natūralu, kad mažėjant gyventojų skaičiui šiame regione labiausiai auga ir gyvenviečių be gyventojų skaičius (Lietuvos TSR..., 1974; Oficialiosios statistikos portalas, 2019.) Kai kuriose savivaldybėse – Biržų, Zarasų, Kėdainių rajonų – gyvenvietės be gyventojų sudarė apie 1/3 visų gyvenviečių (Kriaučiūnas, Ubarevičienė, Pociūtė-Sereikienė, 2014).

Iš viso Lietuvoje negyvenamos gyvenvietės 2011 m. užėmė 4,6 tūkst. km² arba 7,1 proc. viso Lietuvos ploto. Didžiausią dalį ploto tokios teritorijos užėmė Zarasų rajono savivaldybėje – 15,2 proc. Kėdainių rajono savivaldybės teritorijoje atitinkamai – 13,5 proc. viso savivaldybės ploto, Anykščių r. sav. – 12,4 proc., Kelmės r. sav. – 12,3 proc., Joniškio r. sav. – 12,1 proc. (1 lentelė).

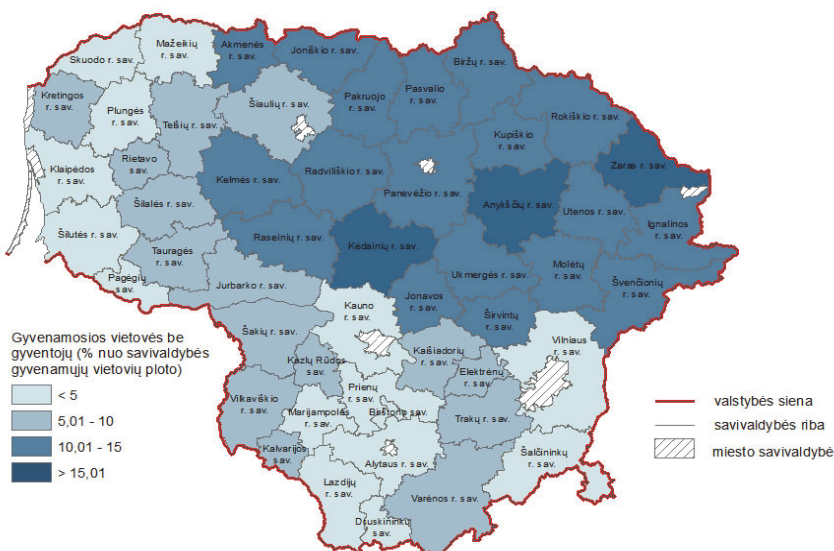
Vidutiniškai Lietuvoje viena gyventojų neturinti gyvenvietė užėmė 1,1 km² ploto. Analizuojant teritoriškai, atsikartoja dėsningumas – ten, kur didesnės gyvenvietės (Vakarų Lietuva), ten didesnis ir vidutinis negyvenamos gyvenvietės dydis – apie 2 ir daugiau km². Rytų

Lietuvoje, kuri pasižymi mažesnėmis gyvenvietėmis, mažesni ir negyvenamų gyvenviečių plotai, vidutiniškai 0,7–1 km². Pažymėtina, kad visoje Lietuvoje negyvenamos gyvenvietės pagal plotą vidutiniškai 2–2,5 karto mažesnės už apgyvendintas gyvenvietes.

1 lentelė. Kai kurių Lietuvos savivaldybių negyvenamų teritorijų rodikliai 2011 m. (duomenys: Oficialiosios statistikos portalas, 2019; georeferenciniai erdviniai duomenys)

Savivaldybė	Negyvenamų teritorijų dalis nuo bendro ploto (%)	Gyvenamosios vietovės statuso neturinčių plotų dalis nuo bendro ploto (%)	Gyvenamosios vietovės be gyventojų				Vidutinis dydis (ha)
			Skaičius	Dalis nuo viso gyvenamųjų vietovių skaičiaus (%)	Ploto dalis nuo bendro ploto (%)	Ploto dalis nuo bendro gyvenamųjų vietovių ploto (%)	
Kazlų Rūdos	58,2	55,5	22	12,2	2,7	6,1	69
Svenčionių r.	54,4	47,2	165	27,7	7,2	13,6	76
Jonavos r.	43,2	33,5	62	23,1	9,7	14,6	144
Trakų r.	37,9	34,6	66	15,3	3,3	5,1	64
Varėnos r.	37,8	34,2	45	14,0	3,6	5,5	154
Zarasų r.	36,8	21,6	249	32,6	15,2	19,3	83
Panevėžio r.	36,1	25,8	177	24,1	10,2	13,8	125
Rokiškio r.	34,8	24,0	188	27,5	10,8	14,2	104
Ignalinos r.	34,5	24,1	172	24,7	10,4	13,7	86
Druskininkų	33,4	31,6	7	10,9	1,8	2,6	100
Siaulių r.	32,5	25,3	82	16,5	7,1	9,6	179
Kaišiadorių r.	32,4	26,3	77	19,8	6,1	8,3	86
Tauragė r.	31,9	26,3	48	15,3	5,7	7,7	139
Ukmergės r.	31,9	20,8	179	30,2	11,1	14,0	82
Biržų r.	31,5	20,4	164	31,5	11,1	13,9	102
Anykščių r.	31,2	18,8	229	30,5	12,4	15,2	96
Akmenės r.	30,9	19,1	44	28,2	11,8	14,6	226
Joniškio r.	30,6	18,6	67	24,5	12,1	14,8	221
Kėdainių r.	28,7	15,2	167	33,3	13,5	15,9	133
Kelmės r.	25,4	13,1	205	25,8	12,3	14,1	105
Lietuva	27,1	20,0	4201	20,06	7,1	8,9	111

3 pav. Gyvenamųjų vietovių be gyventojų plotų dalis nuo bendro savivaldybės gyvenviečių ploto Lietuvos savivaldybėse 2011 m. (duomenys: Oficialiosios statistikos portalas, 2019; georeferenciniai erdviniai duomenys)

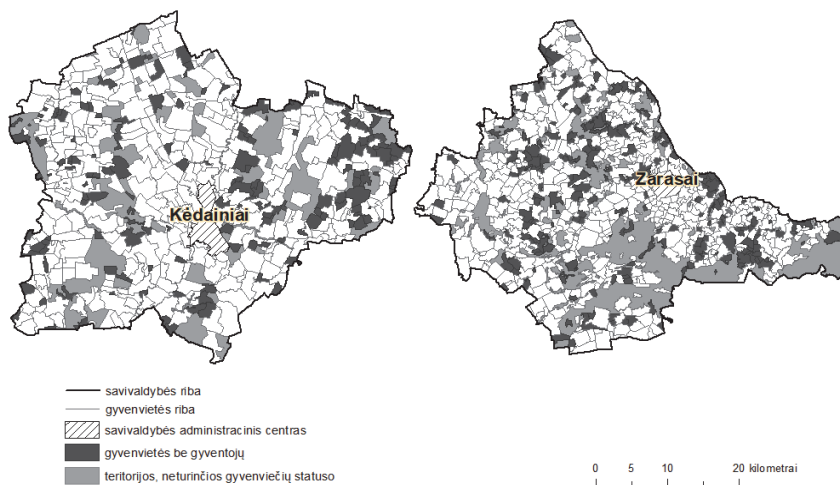

Skaičiuojant tik gyvenamosioms vietovėms priskirtus plotus, Lietuvoje 2011 m. negyvenamos gyvenvietės iš viso užėmė 8,9 proc. viso gyvenamųjų vietovių ploto (3 pav.). Kai kuriose savivaldybėse ši dalis buvo labai maža: Birštono savivaldybėje negyvenamos gyvenvietės sudarė 0,02 proc. nuo bendro gyvenamosioms vietovėms priskirto ploto, Alytaus ir Plungės rajonų savivaldybėse, atitinkamai – mažiau 2 proc., Skuodo, Druskininkų Šilutės – mažiau 3 proc. Didžiausią dalį negyvenamos gyvenvietės užėmė Zarasų rajono savivaldybėje – 19,3 proc. visų gyvenamųjų vietovių ploto (4 pav.). Reikšmingą dalį negyvenamos gyvenvietės užėmė ir Kėdainių – 15,9 proc. (4 pav.), Anykščių – 15,2 proc., Joniškio – 14,8 proc., Jonavos – 14,6 proc., Akmenės – 14,6 proc., Rokiškio – 14,2 proc., Kelmės – 14,2 proc., Kupiškio – 14,1 proc. rajonų savivaldybėse (3 pav.).

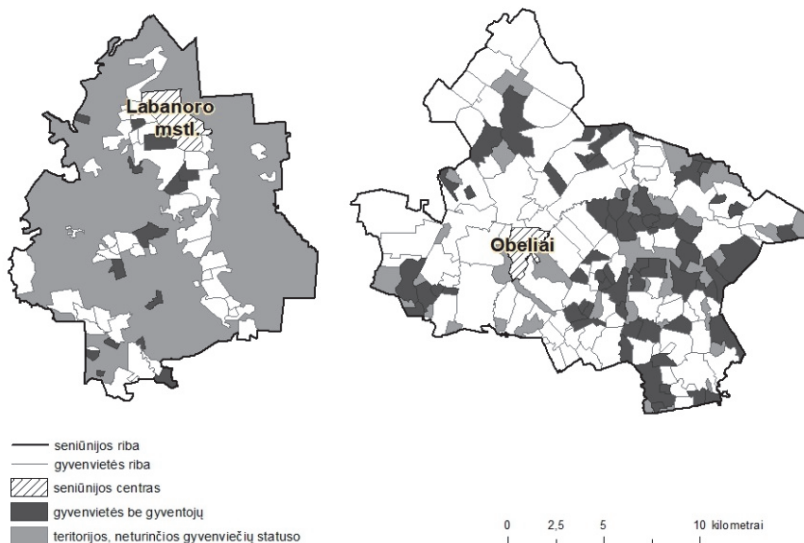
Negyvenamų teritorijų sklaida savivaldybių ir seniūnijų teritorijose. Kaip anksčiau minėta, didžiąją dalį Lietuvos negyvenamų teritorijų sudarė gyvenvietėms nepriskirtos teritorijos, o jų paplitimą lemia naudmenų struktūra: miškų ir pelkių plotai (su kai kuriomis išimtimis, kurios aptartos 2 skyrelyje). Tad šių teritorijų buvimas bei pasiskirstymas taip pat esmingai lemia ir gyvenamosioms vietovėms nepriskirtų teritorijų pasiskirstymą savivaldybių ir seniūnijų teritorijose.

Gyvenviečių be gyventojų pasiskirstyme svarbesnis regioninis veiksnys: daugiausia tokių gyvenviečių ir didžiausia jų dalis yra Šiaurės Rytų Lietuvoje. Pats gyvenviečių be gyventojų skaičius varijuoja nuo kelių (Birštono ir Druskininkų savivaldybėse) ar keliolikos (Vakarų Lietuva) iki 150–249 (Šiaurės Rytų Lietuva). Savivaldybių teritorijose aiškių gyvenviečių be gyventojų pasiskirstymo dėsningumą (išskyrus tai, kad vienoje jos tankesnės, o kitose – retesnės) nepastebėta, galima įžvelgti tik nedidelį geografinės padėties veiksnio nulemtą skirtumą: arčiau savivaldybių centrų gyvenviečių be gyventojų yra mažiau, o toliau nuo jo – daugiau, tačiau šis dėsningumas nėra labai ryškus.

4 pav. Negyvenamos teritorijos Kėdainių ir Zarasų rajonų savivaldybėse 2011 m. (duomenys: Oficialiosios statistikos portalas, 2019; georeferenciniai erdviniai duomenys)

5 pav. Negyvenamos teritorijos Švenčionių r. savivaldybės Labanoro seniūnijoje, Rokiškio r. savivaldybės Obelių seniūnijoje 2011 m. (duomenys: Oficialiosios statistikos portalas, 2019; georeferenciniai erdviniai duomenys)

2 lentelė. Kai kurių Lietuvos seniūnijų negyvenamų teritorijų rodikliai 2011 m. (duomenys: Oficialiosios statistikos portalas, 2019; georeferenciniai erdviniai duomenys)

Seniūnija	Savivaldybė	Negyvenamų teritorijų dalis nuo bendro ploto (%)	Gyvenamosios vietovės statuso neturinčių plotų dalis nuo bendro ploto (%)	Gyvenamosios vietovės be gyventojų		
				Skaičius	Ploto dalis nuo bendro ploto (%)	Ploto dalis nuo bendro gyvenamųjų vietovių ploto (%)
Labanoro	Švenčionių r.	76,3	72,5	14	3,8	13,9
Pabradės	Švenčionių r.	72,6	69,8	16	2,8	9,3
Kazlų Rūdos	Kazlų Rūdos	65,6	63,1	16	2,5	6,7
Taujėnų	Ukmergės r.	57,4	45,6	22	11,8	21,8
Turmanto sen.	Zarasų r.	52,9	32,9	50	20,0	29,7
Nemunėlio Radviliškio	Biržų r.	51,6	39,2	21	12,4	20,4
Kriukų	Joniškio r.	51,1	13,2	27	37,9	43,6
Raudėnų sen.	Šiaulių r.	48,8	38,8	14	10,0	16,4
Kazitiškio	Ignalinos r.	47,4	32,5	34	14,9	22,0
Didžiasalio	Ignalinos r.	47,1	22,8	12	24,3	31,5
Šėtos sen.	Kėdainių r.	46,9	13,4	32	33,5	38,7
Vaiguvos	Kelmės r.	46,7	7,4	25	39,3	42,4
Šiaulėnų	Radviliškio r.	42,4	28,5	19	13,9	19,4
Imbrado	Zarasų r.	41,9	15,1	40	26,8	31,5
Šaukoto	Radviliškio r.	41,6	22,0	16	19,6	25,1
Pandėlio	Rokiškio r.	37,8	23,7	43	14,1	18,5
Tverečiaus	Ignalinos r.	37,8	25,4	11	12,4	16,6

2 lentelės tęsinys. Kai kurių Lietuvos seniūnijų gyvenamųjų teritorijų rodikliai 2011 m. (duomenys: Oficialiosios statistikos portalas, 2019; georeferenciniai erdviniai duomenys)

Seniūnija	Savivaldybė	Negyvenamųjų teritorijų dalis nuo bendro ploto (%)	Gyvenamosios vietovės statuso neturinčių plotų dalis nuo bendro ploto (%)	Gyvenamosios vietovės be gyventojų		
				Skaičius	Ploto dalis nuo bendro ploto (%)	Ploto dalis nuo bendro gyvenamųjų vietovių ploto (%)
Šakynos	Šiaulių r.	37,4	19,8	11	17,6	21,9
Kavarsko	Anykščių r.	35,6	18,5	40	17,0	20,9
Siesikų	Ukmergės r.	34,6	14,0	27	20,7	24,0
Obelių	Rokiškio r.	33,2	11,7	60	21,5	24,3
Papilio	Biržų r.	32,8	14,0	50	18,9	21,9
Kruopių sen.	Akmenės r.	32,5	6,5	13	26,0	27,8
Krekenavos	Panevėžio r.	24,8	4,0	31	20,8	21,6
Truskavos	Kėdainių r.	23,3	3,8	18	19,5	20,2
Kražių	Kelmės r.	19,0	2,5	52	16,5	16,9
Lietuva		27,5	20,3	4201	7,1	9,1

Analizuojant seniūnijų lygmeniu, išryškėja panašūs dėsningumai – ryškiausiai išsiskiria miškingose vietovėse esančios seniūnijos, kur didžiausią plotą užėmė gyvenamosios vietovės statuso neturinčios teritorijos. Negyvenamos teritorijos miškingų Švenčionių ir Kazlų Rūdos savivaldybių Labanoro, Pabradės, Kazlų Rūdos seniūnijose užėmė per 2 / 3 teritorijos (2 lentelė, 5 pav.). Analizuojant seniūnijų lygmeniu išsiskiria seniūnijos, kur didelę dalį ploto užėmė gyvenamosios vietovės be gyventojų. Štai Joniškio r. savivaldybės Kriūkų seniūnijoje negyvenamos teritorijos užėmė 51 proc. teritorijos ir didžiąja dalimi tai lėmė gyvenamųjų vietovių be gyventojų plotai, kurie sudarė 37,9 proc. visos teritorijos ploto. Kelmės r. savivaldybės Vaiguvos seniūnijoje negyvenamos teritorijos užėmė 46,7 proc. teritorijos, gyvenamųjų vietovių be gyventojų plotai – 39,3 proc. seniūnijos ploto. Nemaža gyvenamųjų vietovių be gyventojų dalimi taip pat išsiskyrė Kėdainių r. savivaldybės Šėtos seniūnija (33,5 proc.), Zarasų r. savivaldybės Imbrado seniūnija (26,8 proc.), Akmenės r. sav. Kruopių seniūnija (26 proc.) ir kt. (2 lentelė).

Apibendrinimas ir diskusija

Nustatyta, kad negyvenamos teritorijos Lietuvoje 2011 m. iš viso užėmė apie 17,6 tūkst. km² plotą, kas sudarė apie 27 proc. viso šalies ploto. Didžiausius plotus užėmė gyvenamosios vietovės statuso neturinčios teritorijos – 13 tūkst. km², arba apie 20 proc. šalies ploto. Gyvenamųjų vietovių be gyventojų 2011 m. buvo 4201; jos užėmė 4,6 tūkst. km² arba 7,1 proc. šalies ploto.

Negyvenamųjų teritorijų dalis ir pasiskirstymas savivaldybėse priklauso nuo teritorijos kraštovaizdžio ypatybių – daugiausia negyvenamųjų teritorijų buvo miškingose Kazlų Rūdos ir Švenčionių rajono savivaldybių teritorijose, kur jos sudarė daugiau kaip pusę savivaldybių ploto. Didžiąją dalį šių teritorijų sudarė gyvenamosios vietovės statuso neturinčios teritorijos.

Lyginant Lietuvos regionus gyvenviečių be gyventojų sklaidos atžvilgiu, išryškėja kita, bendrus kaimo gyvenviečių sistemos regioninius dėsningumus atkartojanti ypatybė: mažiausią dalį negyvenamos teritorijos sudaro Vakarų Lietuvoje, o didžiausią – Šiaurės Rytų Lietuvoje (Šiaulių, Panevėžio, Utenos apskričių teritorijos ir šiaurinės Kauno ir Vilniaus apskričių savivaldybės). Šis dėsningumas paaiškinamas kaimo gyvenviečių sistemos struktūra: Rytų Lietuvoje istoriškai daug mažų kaimo gyvenviečių ir ilgesnis (dar nuo sovietmečio trunkantis) kaimo depopuliacijos laikotarpis. Didžiausią dalį ploto gyvenamosios vietovės be gyventojų užėmė Zarasų r. savivaldybės teritorijoje – 15,2 proc., Kėdainių r. savivaldybės teritorijoje – 13,5 proc., Anykščių r. sav. – 12,4 proc. viso savivaldybės ploto. Tik kai kuriose savivaldybėse (Raseinių r., Telšių r., Kalvarijos, Kėdainių r., Kelmės r., Utenos r., Vilkaviškio r.) gyvenamosios vietovės be gyventojų sudarė didesnę ar maždaug panašią dalį negyvenamų teritorijų kaip ir gyvenamosios vietovės statuso neturinčios teritorijos. Visose kitose savivaldybėse didžiąją dalį negyvenamų plotų sudarė gyvenamosios vietovės statuso neturinčios teritorijos.

Analizuojant seniūnijų lygmeniu išryškėja panašūs dėsningumai – ryškiausiai išsiskiria miškingose vietovėse esančios seniūnijos, kur didžiausią plotą užima gyvenamosios vietovės statuso neturinčios teritorijos. Negyvenamos teritorijos miškingų Švenčionių ir Kazlų Rūdos savivaldybių Labanoro, Pabradės, Kazlų Rūdos seniūnijose užima per 2 / 3 teritorijos. Lokaliame lygmenyje taip pat išsiskiria seniūnijos, kur didelę dalį ploto užima gyvenamosios vietovės be gyventojų. Štai Joniškio r. savivaldybės Kriūkų seniūnijoje negyvenamos teritorijos užima 51 proc. teritorijos ir didžiąja dalimi tai lemia gyvenamųjų vietovių be gyventojų plotai, kurie užima 37,9 proc. visos teritorijos ploto. Kemės r. savivaldybės Vaiguvo seniūnijoje negyvenamos teritorijos užima 46,7 proc. teritorijos, gyvenamųjų vietovių be gyventojų plotai – 39,3 proc. seniūnijos ploto. Didele gyvenamųjų vietovių be gyventojų dalimi taip pat išsiskiria Kėdainių r. sav. Šėtos seniūnija (33,5 proc.), Zarasų r. savivaldybės Imbrado seniūnija (26,8 proc.), Akmenės r. sav. Kruopių seniūnija (26 proc.) ir kt.

Kardinaliai perbraižant gyvenamųjų vietovių ribas ir prijungiant prie gyvenamosios vietovės didžiulius miškų ar pelkių plotus (Varėnos r. savivaldybės pavyzdys), yra iškraipomas tiek istorinis gyvenviečių tinklas, tiek ir pačios gyvenamosios vietovės apibrėžimo esmė.

Tyrimas išryškino didelius negyvenamų teritorijų pasiskirstymo Lietuvoje skirtumus. Į nustatytus dėsningumus verta atsižvelgti tiek vykdant bendrąjį teritorijos planavimą, tiek atliekant atskirų vietovių (savivaldybių, seniūnijų) socialinės raidos tyrimus ar vykdant kitus socialinio planavimo darbus.

Literatūra

- Aleknavičius P., Čaplinskienė R., Optažienė J. (1999). *Žemėtvarka*, Vilnius.
- Bakalov I. (2013). *Ghost Villages and the Slow Death of Rural Bulgaria*. Prieiga internete: <https://www.equal-times.org/ghost-villages-and-the-slow-death#.XMd-dej7RPZ> [žiūrėta 2019-04-08].
- Čipliesnė R. (2015). *Kauno apskrities miškų ūkio paskirties žemės kaita*. Akademija. / Magistro studijų baigiamasis darbas/.
- Daugirdas V., Burneika D., Kriaučiūnas E., Ribokas G., Stanaitis S., Ubarevičienė R. (2013). *Lietuvos retai apgyventos teritorijos*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.

- Dėl Akmenės rajono savivaldybės gyvenamųjų vietovių panaikinimo, teritorijų ribų nustatymo ir pakeitimo. (2016). LR Vyriausybės nutarimas Nr.621 2016-06-15. Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/364ec4a1379711e6a222b0cd86c2adfc?jfwid=-fxdp76tb> [žiūrėta 2019-08-17].
- Dėl Varėnos rajono savivaldybės gyvenamųjų vietovių pavadinimų pakeitimo, gyvenamųjų vietovių nustatymo, panaikinimo, teritorijų ribų nustatymo ir pakeitimo. (2017). LR Vyriausybės nutarimas Nr.241 2017-03-29. Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/1b80064119-cb11e79f4996496b137f39?jfwid=-yxshv79jz> [žiūrėta 2019-08-17].
- Gyventojai gyvenamosiose vietovėse. (2013). 2011 metų gyventojų surašymo rezultatai. Prieiga internete: <http://osp.stat.gov.lt/2011-m.-surasymas> [prisijungta 2019-06-17].
- Kaimo gyvenamosios vietovės (1989 metų Visuotinio gyventojų surašymo duomenys). (1993). Lietuvos Respublikos statistikos departamentas, Vilnius.
- Kavoliūtė F. (2019). *Žemė prašo nepamiršti vardų, Mūsų mirusių kaimų knyga*, Vilnius.
- Kriaučiūnas E. (2013). Lietuvos kaimo gyvenviečių tinklo kaitos ypatumai 1989-2011 metais. *Kaimo raidos kryptys žinių visuomenėje 1 (5)*, p. 53-60., Šiauliai-Vilnius.
- Kriaučiūnas E., Daugirdas V. (2013). Rečiausiai gyvenamų Lietuvos teritorijų gyvenviečių tinklo ypatumai. *Geografijos metraštis*, 46, p. 32-45.
- Kriaučiūnas E., Ubarevičienė R., Pociūtė-Sereikienė G. (2014). Lietuvos kaimo apgyvenimo kaitos regioninės ypatybės 2001–2011 metais. *Lietuvos socialinė raida. Lietuvos gyventojai XXI a. pradžioje: sociodemografiniai aspektai, Nr 3*. 78-91.
- Lenčiauskas J. (1990). *Jonavos rajonas*. Vilnius: Mintis.
- Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas. (1994). Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.5911?jfwid=rivwzvpvg> [žiūrėta 2019-09-30].
- Lietuvos Respublikos žemės fondas 2011 m. sausio 1 d. (2011). Nacionalinė žemės tarnyba prie Žemės ūkio ministerijos; Valstybės įmonė Valstybės žemės fondas, Vilnius. Prieiga internete: <http://www.nzt.lt/go.php/lit/Lietuvos-respublikos-zemes-fondas> [žiūrėta 2019-09-30].
- Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymas. (1991). Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.2718?jfwid=q86m1vsfm>. [žiūrėta 2019-08-20].
- Lietuvos TSR kaimo gyvenamosios vietovės (1979 metų Visasąjunginio gyventojų surašymo duomenys). (1982). Lietuvos TSR centrinė statistikos, Vilnius.
- Lietuvos TSR kaimo gyvenamosios vietovės 1959 ir 1970 metais. (1974). Visasąjunginių gyventojų surašymų duomenys, Centrinė statistikos valdyba prie Lietuvos TSR ministrų tarybos, Vilnius.
- Mano gimtinė gyva atmintyje: sunaikinto Skarulių kaimo atminimui. (2005). Jonava: Linotipas.
- Marchetti S. (2015). *Italy's rural villages are dying out*. Prieiga internete: <https://www.politico.eu/article/italy-ghost-towns-emigration/> [žiūrėta 2019-04-08].
- Ribokas G., Milius J. (2008). Žemėnaudos struktūros kaita Šiaurės rytų Lietuvoje atkūrus valstybingumą. *Annales Geographicae*,40(2):38-49.
- Rupas V., Vaitekūnas S. (1980). *Lietuvos kaimo gyventojai ir gyvenvietės*. Vilnius: Mintis.
- Skebas, V., Spečiūnas V. (2006). Kolektyvizacija, Visuotinė lietuvių enciklopedija. Prieiga internete: <https://www.vle.lt/Straipsnis/kolektyvizacija-46824>.
- Telewizja Polska. (2018). *It's a steal: Polish 'ghost town' sells land for cheap*. Prieiga internete: <https://poland.in.com/37227944/its-a-steal-polish-ghost-town-sells-land-for-cheap> [žiūrėta 2019-05-28].

- Trabattoni A., Arkell D., Willis R. (2016). Who will breathe life back into Europe's dying villages? Prieiga internete: <https://theconversation.com/who-will-breathe-life-back-into-europes-dying-villages-58942> [žiūrėta 2019-04-08].
- Vaitekūnas S. (2006). Lietuvos gyventojai: Per du tūkstantmečius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Veteikis D., Piškinaitė E. (2019). Geografiniai žemėnaudos kaitos tyrimai Lietuvoje: raida, kryptys, perspektyvos. *Geologija Geografija*, 5(1): 14-29.

NON-RESIDENTIAL AREAS IN LITHUANIAN SETTLEMENTS' SYSTEM

Edis KRIAUCIŪNAS

Institute of Human Geography and Demography of LSRC

A. Goštauto st. 9, LT-01108 Vilnius

E-mail: edis.geo@gmail.com

Simona ŠČERBINSKAITĖ

Institute of Human Geography and Demography of LRSC

A. Goštauto st. 9, LT-01108 Vilnius

E-mail: simonascerbinskaite@gmail.com

Summary. This paper presents the study of the spatial dispersion of non-residential areas of Lithuania as a reflection of the territorial organization of human activities. Non-residential territories are defined according to the official administrative division of Lithuanian territory (Lietuvos Respublikos ..., 1994). Corresponding to the low, these areas consist of the areas that do not have residential areas status (forest, water, etc.) and uninhabited settlements. The researched was based on data from the 2011 census and georeferenced spatial data set.

Based on calculations, in 2011 non-residential areas occupied 17.6 thousand square kilometers, which accounts for approximately 27 percent of the total area of Lithuania. Territories without residential areas status took the largest part - 13 thousand square kilometers, which is 1/5 of the country's territory. There were total of 4201 uninhabited settlements. They occupied 4.6 thousand square kilometers or 7 percent of the country's territory.

The research showed that the proportion and distribution of non-residential areas depend on the features of the landscape and structure of the settlement system. For instance, the largest non-residential areas were calculated in the most forested district municipalities, such as Kazlu Ruda and Svencionys where more than half of the district municipality's areas were uninhabited. Meanwhile, analysis of the dispersion of uninhabited settlements showed another pattern: uninhabited settlements took smaller share in Western Lithuania than in Northeast Lithuania. This is because settlements in Eastern Lithuania are small due to the terrain, besides that this region is distinguished by a long depopulation period (dating back to Soviet times). All this leads to a higher total number of uninhabited settlements and their share of the area.

At the municipal level the biggest share of uninhabited settlements was estimated in Zarasai district municipality - 15.2 percent, Kedainiai - 13.5 percent and Anyksciai - 12.4 percent of their area. At the eldership level, numbers were quite bigger. For instance, uninhabited settlements in Labanoras, Pabrade and Kazlu Ruda elderships account for more than 2/3 of their area. A large proportion (more than 1/3 of the area) of uninhabited settlements were also distinguished in Vaiguva - 39.3 percent, Kriukai - 37.9 percent and Seta - 33.5 percent, elderships.

Keywords: rural areas, non-residential areas, uninhabited settlements, depopulation.